

Васянович Є. А.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ ВІЙНА ЯК ФРАГМЕНТУ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ-ГУМАНІТАРІЇВ

Традиційно під час психолінгвістичних досліджень мовної картини світу вдаються до асоціативного експерименту для оприявлення взаємодії між лінгвальними та психологічними процесами, що зазвичай є неявними для спостереження. Асоціація вже багато років залишається актуальним предметом багатьох наукових розвідок. Людське буття постійно супроводжується побудовою певних зв'язків між явищами дійсності, що кодуються і зберігаються за допомогою мови. Асоціативний експеримент дозволяє дослідити такі зв'язки і виявити їхні лінгвістичні або культурні особливості. На базі отриманих результатів стає можливим здійснення кількісного, статистичного, граматичного, семантичного аналізів тощо. У статті подано психолінгвістичний аналіз асоціативного поля слова-стимулу ВІЙНА задля оприявлення національної мовної картини студентів-гуманітаріїв. Шляхом проведеного анкетування респондентів зафіксовано слова-реакції на зазначений стимул. Приділено особливу увагу класифікації отриманого матеріалу. На основі аналізу наявних досліджень, присвячених розподілу реакцій, виділено основні типи асоціацій і запропоновано власну рівневу класифікацію результатів експерименту за структурними, семантичними і конотаційними характеристиками. За першим принципом виділяємо вербально прості й вербально складені; за другим – парадигматичні, синтагматичні асоціації, реакції розгортання, власні назви та персоналії; за третім виокремлюємо позитивну, негативну і нейтральну конотацію слова. Виокремлено та вивчено ядро асоціативного поля. Грунтуючись на зібраному матеріалі, реалізовано кількісний та якісний аналіз. У роботі для дослідження когнітивного складника асоціативного поля ВІЙНА та структурування отриманих результатів використано метод «асоціативного гештальту». Проаналізовано гештальтні зони, їхній обсяг, ядра та якісне наповнення.

Ключові слова: мовна картина світу, асоціативний експеримент, асоціативне поле, класифікація, асоціативний гештальт.

Постановка проблеми. У сучасній науковій спільноті постає необхідність всебічного дослідження мовної картини світу українця. Оскільки війна для сьогодні є складником політичного, соціального і культурного життя країни, вивчення асоціативного поля такого стимульного слова оприявить її асоціативне наповнення в національному мовному образі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати асоціативного експерименту неодноразово ставали матеріалами для психолінгвістичної наукової розвідки. Їх використовували у своїх дослідженнях Н. М. Галунова, О. І. Горощко, О. Ф. Загородня, Т. В. Кучма, Л. В. Кушмар, Д. І. Терехова [2; 4; 5; 7; 8; 10; 11].

Постановка завдання. Мета статті – аналіз асоціативного поля стимулу ВІЙНА задля виявлення його структури і семантичного наповнення.

Матеріалом дослідження стали результати асоціативного експерименту серед харківських сту-

дентів-гуманітаріїв із загальною кількістю респондентів 100.

Виклад основного матеріалу. Основою для теоретичного обґрунтування поняття «мовна картина світу» є ідеї В. фон Гумбольдта про те, що мова формує картину світу у свідомості народу. «Мовна картина світу – форма реалізації різноманітних типів пізнання дійсності свідомістю» [6, с. 66]. Вона об'єктивує за допомогою мовних засобів певний досвід людини, здобутий у побутовому, культурному, соціальному житті тощо. Для неї притаманна однорідність та транзитивність у межах певної спільноти. Саме через це мовна картина світу, когнітивна картина світу, концептуальна картина світу, національна мовна картина світу являють собою цілісне утворення, складники якого повторюють або накладаються один на один [5].

Асоціативний експеримент є методом дослідження мовної картини світу, що широко використовується у психолінгвістичних дослідженнях,

проте в сучасному дискурсі відсутня чітка та універсальна класифікація результатів такого експерименту. Добір принципів аналізу реакцій відбувається залежно від мети дослідження, від віку/статі/професії/національності реципієнтів або наповнення самих реакцій тощо. У своїй монументальній праці О. І. Горошко навела численну кількість наявних класифікацій, які значною мірою базуються на різноманітних принципах та різних тлумаченнях самої сутності асоціативного зв'язку [4, с. 197–258].

Традиційно виділяють синтагматичні асоціації – такі, граматичний клас яких відрізняється від граматичного класу слова-стимулу, і парадигматичні, що мають збіг із граматичним класом стимулу [1].

Під час дослідження економічної лексики за допомогою вільного асоціативного експерименту Л. В. Кушмар поділяє отримані реакції на вербальні прості, вербальні складені, невербальні та комплексні [8]. Серед вербальних простих авторка виділяє: парадигматичні (які відрізняються від стимулу не більш як за однією, хоча суттєвою, семантичною ознакою, які перебувають зі стимулом у відношеннях координації, субординації, суперординації, антонімії, належать до одного граматичного класу зі стимулом); синтагматичні реакції (разом зі стимулом утворюють словосполучення); тематичні асоціації (можуть утворити зі стимулом граматичне словосполучення внаслідок граматичної зміни реакції); словотвірні реакції (мають спільний корінь зі словом-стимулом); граматичні реакції (є граматичною формою відповідного стимулу); фонетичні реакції (в яких існує співзвучність між стимулом та реакцією); власні назви, аббревіатури; ремінісцентні асоціації (вислови з фільмів, рядки пісень, народні вислови); емоційно-оцінні асоціації.

Багато сучасних дослідників беруть за основу для своїх робіт класифікацію, запропоновану Д. І. Тереховою, в якій авторка пропонує розподіляти реакції на синтагматичні, парадигматичні, тематичні, фонетичні, словотвірні, граматичні, ремінісцентні, фразеологічного типу, персоналії [10].

На матеріалі експерименту серед респондентів носіїв української, польської і німецьких мов Т. В. Кучма виділяє синтагматичні (атрибутивні, синтаксичні); парадигматичні (категоріальні, гіперонімічні, гіпонімічні, синонімічні, антонімічні); тематичні; когнітивні; фонетичні; оклично-вигукі; словотвірні; ремінісцентні – цитати, назви, персонажі художніх творів, пісень, кінофільмів, прислів'їв та приказок тощо; персоналії – імена,

прізвища видатних людей минулого і сьогодення [7]. Під час дослідження лексики кольоропозначення Н. М. Галунова та Е. О. Савчук поділили її на 7 типів: синтагматичні; парадигматичні; словотвірні; власні назви; реакції-персоналії; фразеологічного типу; емоційно-оцінні [9].

О. І. Горошко зазначає, що доцільно послуговуватися не лінійними класифікаціями, а такими, що базуються на декількох принципах розподілу [4, с. 257]. Таку класифікацію пропонує у своїй дисертації О. Ф. Загородня. Авторка розділяє отримані результати за двома рівнями: перший базується на структурних особливостях реакцій, у ньому виокремлюються парадигматичні, синтагматичні, вербальні складені, піктографічні; на другому рівні реакції поділені на тематичні, словотвірні, граматичні, фонетичні, емоційно-оцінні, ремінісцентні, власні назви, аббревіатури, невербальні, комплексні, перекладні, й за основу взятий змістовий критерій [5].

Спираючись на сучасні дослідження, можна зробити висновок, що більшість класифікацій подібні між собою і мають лише невеликі відмінності, що, на нашу думку, зумовлено цілями автора й отриманими результатами. Після аналізу теоретичної бази та отриманих реакцій на стимул ВІЙНА було розроблено власну класифікацію, яка складається із трьох рівнів.

Якщо брати за основу будь-яку лінійну класифікацію, то маємо неоднозначність розподілу. Наприклад, певна синтагматична реакція може одночасно бути віднесена до емоційно-оцінної лексики або вербальна складена асоціація може бути парадигматичною, якщо вона становить синонімічну фразу до слова-стимулу. Зважаючи на це, вбачаємо доцільним виділити три рівні класифікування, в першому з яких реакції розподіляються за структурним принципом, у другому – за семантичним навантаженням, а у третьому до уваги береться конотаційна характеристика асоціата.

За першим принципом виділяємо вербально прості й вербально складені. До першої групи відносимо реакції, що представлені одним словом, до другого – словосполученням чи фразою. Серед вербально складених можна виділити реакції, що становлять сполучення двох слів, і такі, що утворені з більше ніж двох слів.

Другий рівень представлений парадигматичними (відношення синонімії, гіпонімії та частина/ціле), синтагматичними реакціями, реакціями розгортання, власними назвами та персоналіями. Термін *реакції розгортання* вживала у своїй класифікації Н. О. Гасица, де розгортання

стимульного слова відбувалося за декількома напрямками [3]. У цій роботі такі реакції виокремлюються за ситуативною ознакою: реципієнт «розгортає» стимул до певного образу або уявлення. До цього рівня можливо віднести фонетичні, цитатні, фразеологічні реакції тощо, але серед отриманих реакцій вони представлені не були, таким чином, включати їх до класифікації цього дослідження є недоцільним.

На третьому рівні аналізується оцінно-емоційний компонент асоціацій, де виділяється позитивна, негативна і нейтральна конотація слова.

Результатами проведеного асоціативного експерименту стали 565 реакцій, викликаних стимулом ВІЙНА, серед 216 різних асоціатів. Ядро асоціативного поля представлено одиницями *смерть* (48), *сльози* (31), *біль* (29), *страх* (24) і *зброя* (20), що є вербально простими реакціями розгортання. Асоціати *смерть*, *сльози*, *біль* і *страх* мають негативну конотацію, а *зброя* – нейтральну. Як бачимо, ядерні реакції на стимул демонструють, що частина мовної картини світу українців, яка пов'язана з війною, оприявнює похмурі та неприємні емоції.

Серед отриманих результатів 544 реакції були вербально простими (*катастрофа*; *байдужість*; *трупоїди*), а 21 – вербально складеними (*зникнення нації*; *відсутність щастя*; *коли виникають певні конфлікти*).

Найбільш численними виявилися реакції розгортання: 532 асоціації (*булінг*, *переговори*, *фінанси*), до цієї класифікації належить ядро асоціативного поля. Стимул ВІЙНА викликав ще

16 парадигматичних (*боротьба*, *ворожнеча*, *конфлікт*), 11 власних назв (*Донбас*, *Росія*, *Україна*), 5 персоналій (*Гітлер*, *Наполеон*, *Sabatón*) і одну синтагматичну реакцію (*ядерна*).

Реципієнти майже не вдавалися до позитивної конотації у своїх асоціаціях: стимул ВІЙНА викликав лише два таких асоціата – *перемога* з частотою реакції 3 і *гідність*. Загалом було отримано 352 реакції з негативним значенням (*горе*; *діти*, *що плачуть*; *скорбота*) і 212 – з нейтральним (*шум*; *Америка*; *сірість*), що свідчить про існування поняття «війна» у мовній картині українців як такого явища, що не сприймається з підвищеними почуттями, а скоріше пригнічує. Більшість реакцій з нейтральною конотацією стосувалися саме воєнної атрибутики (*танк*, *постріл*, *важкий транспорт*).

Аналіз отриманих реакцій можливий і з акцентом на когнітивний складник, а не лінгвістичний, з увагою на нерозривний зв'язок мови і дійсності/реальності. Для цього використовується метод семантичного гештальту, який надає можливість докладно показати структуру та наповнення асоціативного поля [4, с. 226]. Д. І. Терехова вживає у своїх роботах термін «асоціативний гештальт» [11]. Авторка зазначає, що «гештальт вдало структурує кожне асоціативне поле, у ньому враховано всі, навіть низькочастотні, асоціації» [11]. Подібний розподіл на семантичні групи був використаний Н. М. Галуною в дисертаційному дослідженні [2].

Результати аналізу асоціативного поля стимулу ВІЙНА представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Зони гештальтів асоціативного поля ВІЙНА

Зони гештальтів	Кількість реакцій	Кількість асоціатів	%
Емоції і відчуття	123	35	21,7
Смерть	80	14	14,1
Атрибути війни	73	36	12,9
Лихо/зло	48	17	8,4
Плач	44	4	7,8
Стан	44	20	7,8
Наслідки	40	17	7,1
Кров	27	3	4,8
Конфлікт	21	19	3,7
Гостро політичні	20	15	0,4
Колір	13	8	2,3
Діти	8	7	1,4
Люди	5	5	0,9
Історія	5	4	0,9
Результат	4	2	0,7
Культура	4	4	0,7
Даремність	3	3	0,5
Гроші	3	3	0,5

Загальна кількість гештальтних зон – 18. Найбільшими за обсягами через наявність у них ядерних реакцій виявилися зони *Емоції і відчуття* (123 асоціації з ядром *біль*), *Смерть* (80 асоціацій з ядром *смерть*) і *Атрибути війни* (73 асоціації з ядром *зброя*). Зона *Атрибути війни* складається з найбільшої кількості різних асоціативів, хоча і не є найчисельнішою, бо ввібрала у себе велику кількість одиничних реакцій.

Проаналізувавши структуру асоціативного поля ВІЙНА, зазначимо, що війна є емоційно наповненим поняттям для українського студентства, саме через це така гештальтна зона нараховує найбільшу кількість реакцій (*відчай; байдужість; страх за життя своїх близьких*).

Той факт, що війна і смерть є нерозривно пов'язаними явищами, демонструє наявність таких асоціацій, як *смерть, могили, трупи, кістки, мертві* тощо, які утворюють другу за численністю групу. Схоже семантичне наповнення має зона *Кров* (*кров, кроваві жертви*). Таким чином, у свідомості реципієнтів відбувається олюднення такого процесу, як війна, перетворюючи його на цілком реальні події із залученням людей, що призводять до фатальних наслідків. Це ж висвітлюється зоною *Люди* (*люди, натовп, чоловіки*).

До Атрибутів війни було віднесено реакції, пов'язані зі зброєю (*зброя, танк, бомба, меч, пуля*), подіями (*вибух, втеча, обстріли*), військовими (*армія, військові, солдат, форма*), спорун-

дженнями (*катакомби, укриття*) тощо. Такі асоціації зображають війну як фізичну реальну подію зі своїми невід'ємними характеристиками та надбанням, а не як абстрактне явище.

Група Наслідки складається лише з негативно конотованих асоціацій: *розруха, руїни, знищення, зруйновані сім'ї, вигорівші ліси, зникнення нації, занепад держави, криза* тощо. У мовній картині світу реципієнтів війна не призводить до позитивних наслідків, які покращують добробут та благополучність життя українців, а залишає після себе зруйновану та викривлену дійсність як фізичного світу, так і соціального, політичного або культурного.

Цікавим є наявність у структурі асоціативного поля ВІЙНА зони *Кольори* (*чорний колір, сірість, червоний, зелений*). Більшість реакцій у цій групі пов'язана з чорним, який співвідноситься зі смертю, сумом, горем тощо, і червоним, що однозначно посилається на відтінок крові, але з наведених прикладів очевидно, що війна не асоціюється з певним і конкретним кольором.

Висновки і пропозиції. Отже, після аналізу отриманих асоціацій на стимульне слово ВІЙНА були виявлені певні риси національної мовної картини світу українців через репрезентації структури асоціативного поля. Перспективи подальших досліджень полягає у побудові асоціативних полів для пов'язаних з війною понять задля оприявлення цього поняття як цілісного концепту.

Список літератури:

1. Белянин В. П. Психолінгвістика. Москва : Флінта ; Моск. психолого-соц. ин-т, 2003. 232 с.
2. Галунова Н. М. Асоціативні зв'язки і мовна картина світу в онтогенезі (україномовні монолінгви та українсько-російські білінгви 3–5 років.) : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2012. 21 с.
3. Гасица Н. А. Ассоциативная структура значения слова в онтогенезе : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». Москва, 1990. 184 с.
4. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. Харьков : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. 316 с.
5. Загородня О. Ф. Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.21. Житомир, 2018. 256 с.
6. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно- коммуникативного анализа языка : кол. монография / под ред. И. С. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. 246 с.
7. Кучма Т. В. Асоціативне поле номінацій соціального статусу людини в українській, польській та німецькій мовах. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки*. 2013. Кн. 4. С. 258–262.
8. Кушмар Л. В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2011. 20 с.
9. Савчук Е. О., Галунова Н. М. Особливості сприйняття кольоропозначень у мовній картині світу англійських представників середнього віку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. Харків, 2018. Вип. 78. С. 185–188.
10. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : КДЛУ, 2000. 244 с.

11. Терехова Д. І. «С чего начинается родина...» (психолінгвістичний аналіз асоціативних полів стимулів БАТЬКІВЩИНА / РОДИНА / РАДЗИМА). *Східнослов'янська філологія: Збірник наукових праць. Мовознавство*. Горлівка, 2008. Випуск 14. 280 с.

Vasianovych Ye. A. PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE ASSOCIATIVE FIELD WAR AS A FRAGMENT OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF UKRAINIAN HUMANITIES STUDENTS

Traditionally, psycholinguistic study of linguistic picture of the world deals with an associative experiment to reveal the interactions between linguistic and psychological processes, which are usually hidden from observation. For years, the association has been a subject of crucial importance for many scientific explorations. Human is constantly establishing certain connections between the environmental phenomena, which are encoded and held with the help of language. An associative experiment allows us to study such connections and identify their linguistic or cultural characteristics. Basing on the obtained results it is possible to perform quantitative, statistical, grammatical, semantic analyzes, etc. The article presents a psycholinguistic analysis of the associative field of the word-stimulus WAR in order to present the national language picture of humanities students. The recipients were interviewed through the questionnaire and their responses on the stimulus were fixed in the written form. Special attention is paid to the classification of the materials. Based on the analysis of the available researches on the topic of reaction distribution, the main types of associations are singled out and special level classification was put forward, the results are studied by structural, semantic and connotative characteristics. By the first principle we distinguish verbal simple and verbally complex responses; semantics is represented by paradigmatic, syntagmatic associations, unfolding reactions, proper names and personalities; the third level presents the positive, negative and neutral connotation of the word. The centre reactions of the associative field are singled out and studied. Based on the material of the associative experiment a quantitative and qualitative analyses were performed. While studying the cognitive component of the associative field WAR and structuring the result, the method of "associative gestalt" was used. The gestalt zones, their volume, and semantics were analyzed.

Key words: *linguistic picture of the world, associative experiment, associative field, classification, associative gestalt.*